

Molla Sadrâ'nın Maddî ve Sûrî Neden Anlayışı*

Mulla Sadrâ's Understanding of Material and Formal Cause

• Fevzi YİĞİT^a

^aNevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Felsefesi ABD, Nevşehir, Türkiye

Received: 09.05.2022

Received in revised form: 20.06.2022

Accepted: 20.06.2022

Available online: 25.10.2022

Correspondence:

Fevzi YİĞİT

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Felsefesi ABD, Nevşehir, Türkiye
fevziyigit58m@hotmail.com

*Bu makale 2018 yılında yapılan "Molla Sadrâ'nın Nedensellik Teorisi" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

ÖZ Bu makalede Molla Sadrâ'nın madde-sûret teorisi hakkındaki görüşleri incelenecektir. Makalenin gayesi Molla Sadrâ felsefesinde madde-sûret teorisinin edindiği yeri tespit etmeye çalışmaktır. Metafizikçi bir filozof olarak Molla Sadrâ madde ve sûretin gerçekliğini kabul eder ve öyle görünüyor ki o, madde-sûret öğretisinin birliğin çoklu yapısını başarılı bir biçimde izah etme fırsatı sağladığını düşünür. Zira bu ikisi dış dünyada tek başına mevcut olamazlar. Öte taraftan cismi oluşturan iki cevher olmaları itibarıyla -ki bu görece bir çokluk demektir- dış dünyayı anlamamıza fırsat verirler. Buna göre madde öyle bir şeydir ki hem sûretin karşısında bilfiil bir gerçeklik olarak durmaz hem de sûretle birlikte şeylerin meydana gelmesini sağlar. Madde mümkün, bilinemez, müphem, karanlık, bilkuvve ve kabul edici olanı temsil etmektedir. Sûret bilfiil, etken, bilinir, biçim ve formu ifade eder. Madde-sûret öğretisi cisim-nefis, nefis-akıl ve akıl-İlk gibi ikililere de uygulanır. Buna göre cisimler âlemi, nefisler âlemi için madde hükmündedir; nefisler âlemi de akıllar âlemi için madde hükmündedir. Bu uygulama sonsuza kadar gidemeyeceğine göre Tanrı'da sona bulmalıdır. Ayrıca İslâm felsefesi geleneğinde görülen madde eleştirisi maddenin madde olması yönünden ve dolayısıyla görece olarak yapılır. Yoksa bütün bir varlık ve varoluş açısından madde iyinin ve güzelin aracıdır. Hâsılı Sadrâ madde sûret teorisini varlık temelinde ele alır. Buna göre cevherlerin çokluğu varlığın birliğini zedelemeyiz.

Anahtar Kelimeler: İslâm Felsefesi; Molla Sadrâ; madde; sûret; cisim

ABSTRACT Mulla Sadrâ's views on matter and form will be examined in this article. The aim of the article is to try to determine the place the matter-form theory has acquired in the philosophy of Mulla Sadrâ. As a metaphysicist philosopher, Mulla Sadrâ accepts the reality of matter and form. He thinks that the doctrine of matter and form provides us with the opportunity to successfully explain the multiple nature of unity. For these two cannot exist alone on the outside of the mind. On the other hand, as they are two substances that make up the body, which means a relative multiplicity, they allow us to understand the world outside the mind. According to this, matter is such a thing that it does not stand as an actual reality in the face of the form, and it also enables things to come into being together with the form. *Mâdda* represents the contingency, the unknowability, the ambiguity, the darkness, the possibility and the receptibility. *Sûrat*, on the other hand, represents the actuality, the knowability, and the form. The doctrine of matter and form is also applied to dualities such as body-soul, soul-intellect and intellect-the First. Accordingly, the realm of bodies is a matter for the realm of souls, and the realm of souls is a matter for the realm of intellects. Since this practice cannot go on forever, it must end in God. In addition, the criticism of matter seen in the tradition of Islamic philosophy is made in terms of the substance itself and relatively. Otherwise, the matter means good and beauty for a whole being and existence. In short Sadrâ deals with the substance-form theory on the basis of existence. Accordingly, the multiplicity of substances does not harm the unity of existence.

Keywords: Islamic Philosophy; Mulla Sadrâ; matter; form; body

EXTENDED ABSTRACT

The matter-form theory, which we think to be inspired by the theory of ideas, was developed by Aristotle. The power of the theory is hidden not only in explaining the bodily world, but also in explaining the distinction between potentiality (*bi al-quwwa*) and actuality (*bi al-fi'*). Accordingly, the whole world has a potential existence comparing to God. Being aware of the power of the theory, Mulla Sadrā pays special attention to the issue of causality. Stating that he first started with the peripatetic acceptance regarding causality, Sadrā says that he eventually reached the principles of transcendent wisdom (*al-hikmat al-mutaāliya*). According to the first, causality means seeing the transcendent causes of the world and accepting the intermediate beings. Whereas, according to the latter, causality means accepting existence as the main cause. In other words, on the basis of existence, effects are nothing but the states, attitudes acts and manifestations of the causes. In that case, Sadrā moves away from Peripatetic philosophy, which lays down the theory of matter and form on the basis of substance, and deals with it on the basis of existence. Accordingly, the multiplicity of substances does not harm the unity of existence. In fact, the multiplicity of substances expresses different degrees of existence. Therefore, matter and form generate bodies by a real union. Therefore, it is not possible for form, and especially matter, to actually exist independently of form. It is this feature of matter that allows us to match it with possibility, acceptability and aptitude.

Considering today's physical science data, it can be said that the theory of matter and form is quite successful. That is to say, at the point reached, modern physics describes matter as something dark and ambiguous. As a matter of fact, Sadrā says that matter opens up possibilities and a kind of void space, and provides an opportunity for the form to show itself. Accordingly, matter represents the unknowable, hidden and undetectable. The form represents the knowable, the clear and the determined. Form combines with matter to generate bodies.

The doctrine of matter and form provides us with an important opportunity to solve some problems such as the problem of evil. That is, matter is in the state of potentiality and receptive. Being in the state of potentiality is the cause of the emergence of evil and deficiency. In fact, evil does not appear in the real sense, but the deficiencies and imperfections required by the emanation and being in the world show themselves. In other words, the material world exists by decreasing and weakening as a result of the existence's structure, which is a kind of evil.

I have stated that the doctrine of matter and form was not developed only to explain objects, but also that it was a metaphysical explanation. If it were otherwise, Aristotle would not have accepted other kinds of substances such as intellect and soul. In that case, it is seen that there is a kind of matter-form relationship between the intellect and the soul. Otherwise, the intellects would have to be elevated to the level of God. In short, it should be said that the chain of existence ends in God, who is in absolute existence and pure action. In this sense, the theory of matter and form, which includes the doctrine of potentiality and actuality, also includes a kind of proof for the existence of God.

Islâm filozoflarının genel olarak kabul ettiği üzere insanın varlık arayışı “var mıdır” sorusuyla başlar. İnsan varlığın hakikatini tespit ettikten sonra var olan herhangi bir şeyin ne olduğunu sorar. “Nedir” sorusunun cevabı bize mâhiyeti verir. Mâhiyet şeyin hem içeriğini hem de diğer şeylere göre konumunu tespit etmek demektir. Öyleyse ve öncelikle bütün cisimlerin cisim olmaları açısından nelerden oluştuğu araştırılmıdır. İşte madde-sûret öğretisi burada devreye girer.

Madde-sûret öğretisi Aristoteles'in geliştirdiği ve felsefe tarihinin en önemli açıklama biçimlerinden birisidir. Onun bu öğretiyi hocası Eflâtun'un idealar öğretisinden esinlenerek geliştirdiği bilinir. Onun konuyla ilgili olarak hocasına yönelttiği eleştirinin, ideaların nesnel âlemden kopartılarak üst bir âleme taşınmasına yönelik olduğu malumdur. Aristoteles'ten itibaren günümüze kadar felsefi çevrelerde geniş bir kabul gören madde-sûret teorisi Molla Sadrâ tarafından da güçlü bir kabule mazhar olmuştur. Ancak İslâm felsefesi geleneğinde Meşşâî nedensellik öğretisinin dört neden ayrımı genel olarak kabul edilse de özellikle fâil illetin mâhiyeti hakkında önemli tartışmaların yapıldığı söylenebilir. Fâil nedene nispetle madde-sûret öğretisinin daha az itiraz ve eleştiriye maruz kaldığı açıktır. Öte taraftan Sadrâ'nın meseleyi alış biçimi ve ulaştığı sonuçların, kendisinden önceki filozofların bir tür tekrarından ibaret olduğu söylenemez. Buna göre o, nedenselliği varlık ve varlığın birliği ilkesi etrafında yorumlar: Ma'lûller Bir ve Kayyum'un işleri ve Nûrlar Nûru'nun parıltılarıdır.

O, *Meşâîr* adlı kitabında nedensellik konusunda çıkış noktasının Meşşâîlik olduğunu ancak sonunda aşkın bir metafizikte (el-Hikmetü'l-Müteâliye) karar kıldığını dile getirir. Kendi ifadesine göre Meşşâî

anlayış akli bir yöntemdir ve Mebde-i Evvel'i ilk neden ve varlık veren ilke olarak kabul eder. Ona göre bu, üstün ve şerefli bir izah biçimi olmakla birlikte en doğrusu varlığın birliği ilkesince ma'lûlün İllet'in bir tavrı, sudûr, zuhur ve tecellisinin bir ürünü olduğudur.¹

Sadrâ'ya göre varlığın Hakku'l-Evvel'den sudûru durumunda meydana gelen ilk ma'lûl İlk Mevcut veya İlk Akıl olarak isimlendirilir. İlk ma'lûl mâhiyet sahibi ilk mevcuttur. Bu durumda ilk ma'lûlün mâhiyetinin değil varlığının Hakku'l-Evvel'den sudûr ettiği hatırlatılmalıdır. Çünkü cins ve faslın meydana getirdiği mâhiyetler İlk'ten sudûr etmez. Mâhiyetler varlığın lazımlarıdır. Hâsılı gerçek anlamda sudûr eden varlık iken sudûrun bir gereği olarak akıl, nefis felek ve cisim meydana gelir. Cisim madde ve sûretten oluşur.² Bileşik bir şey olan cisim duyumsanabilir olması açısından rahatlıkla bilinirken onu oluşturan madde ve sûretin bu rahatlıkta bilinmediği aşikârdır. Zira en iyi bildiğimizi sandığımız madde filozoflarca oldukça müphem ve kapalı bir şey olarak tanıtılır. Öyleyse madde nedir?

MADDÎ NEDEN

Sözlükte madde, "bir şeye bitişen ek" anlamına gelir.³ Kelimenin Grekçe karşılığı "hyle" olup ahşap ve inşaat malzemeleri manasında kullanılır; Latince "materia" kavramıyla karşılanır.⁴ Felsefe ve kelâm ilminde 'heyûlâ', "ilk madde" ile eşleştirilir. Kelime Grekçedeki tabii anlamının dışında "canlı cisimlerin maddi yapısı, bileşimi" şeklinde bir anlama sahiptir. Kelimenin bu anlamı kazanmasında Aristoteles'in etkisi büyüktür.⁵

Heyûlâya bu adın verilmesinin nedeni zâtının bütün sûretleri kabul etmeye yetenekli olmasıdır. Şu hâlde o, kendinden kaynaklı bir sûrete ve fiili bir duruma sahip değildir. Bu yönüyle heyûlâ bilkuvveyi, pasif olanı, kapalılığı, noksan ve muhtaç olanı simgeler. Bir açıdan bu durum onun, sudûrun son noktasında bulunmasından kaynaklanmaktadır. Çünkü sudûr bir taraftan şeylerin İlk Neden'den varlık kazanması anlamına gelirken öte taraftan şeylerin ondan uzaklaşma, noksanlaşma ve azalma yönüne kaymaları anlamına gelmektedir. Başka bir deyişle görünür evrenin unsurlarından birisi olan heyûlâ, içerdiği zâtî imkânlarla varoluşun gerçekleşmesine fırsat tanımaktadır. Bu yönüyle o, bilkuvve olanı temsil eder. Şu hâlde varlığın fiil ve kuvve olmak üzere iki yönü vardır. Kuvve yönüne dinde âlem, karanlık, azap, noksanlık ve kötülük gibi isimler verilir.⁶

Meşşâlik kötülüğün kaynağı olarak maddeyi görür. Çünkü madde belirsiz, bilkuvve ve kabul edici olandır. Ancak öte taraftan madde doğmayan, yok olmayan ve başka bir şey tarafından meydana getirilmeyendir.⁷ Meşşâlikte madde ismi şu anlamlarda kullanılır: Birincisi "ilk madde" yani sûret ve şekil kazanmamış şey anlamındadır. İkincisi dört unsurun bileşik bir cisme madde olması anlamındadır. Bu iki kısımda değerlendirilir: Birinciye örnek olarak kil verilebilir. Kil çömleğin sûret kazanmamış halidir. İkincisi sûret sahibi bir cismin ikinci bir sûretin maddesi olması durumunda kendisini korumasıdır; örneğin insan bedenine nefsin sûret olması gibi. Nefis ile beden arasında birleşme ilişkisi vardır.⁸

¹ Molla Sadrâ, *Kitâbü'l-meşâ'ir*, çev. Ahmet Kamil Cihan-Salih Yalın-Fevzi Yiğit, Endülüs Yayınları, İstanbul, 2021, s. 139.

² Molla Sadrâ, *eş-Şevâhidü'r-rubûbiyye, Mecmû'a-yi resâ'il-i felsefî-yi Sadrü'l-müte'ellihîn*, Bunyâd-i Hikmet-i İslâmi-yi Sadrâ, Tahran, 1389, 1/363.

³ Seyyid Şerif Cürçânî, *Kitâbü't-ta'rifât*, Dâru'l-Kitâbü'l-Arab, Beyrut, 1983, s. 195.

⁴ Mahmut Kaya, "Madde", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara, 2003, c. 27, s. 302-304.

⁵ Osman Karadeniz, "Heyûlâ", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara, 1998, c. 17, s. 294.

⁶ Molla Sadrâ, *el-Hikmetü'l-müte'âliye fi esfâri'l-erba'a*, thk. Maksud Muhammedî, Bunyâd-i Hikmet-i İslâmi-yi Sadrâ, Tahran, 1380, 2/247; Molla Sadrâ, *Şerhu hidâyetü'l-Esirîyye fi İlâhiyyât*, thk. Maksut Muhammedî Bunyâd-i Hikmet-i İslâmi-yi Sadrâ, Tahran, 1393, 2/50.

⁷ Süleyman Hayri Bolay, *Aristo Metafizîği ile Gazzâlî Metafizîğinin Karşılaştırılması*, MEB Yayınları, İstanbul, 1993, s. 46.

⁸ Salih Yalın, *İbn Rüşd ve Sühreverdî'de Töz Kavramının Karşılaştırılması İncelemesi*, (Basılmamış Doktora Tezi), Erciyes Ün. SBE., Kayseri, 2008, s. 120-121.

Sadrâ, maddenin sûretle birleşmesinden hareketle madde ismini aldığı dile getirir. Bu yönden maddeye mastar, kök ve kaynak (sinh) denir. Maddeye kuvve olması yönünden “heyûlâ”, bilfiil konu olması cihetinden “mevzu” adı verilir. “Ustukus” adı çözümlenmenin kendisinde son bulmasından dolayı söylenir. Madde cismi oluşturan parçalardan birisi olması yönüyle “rükün” adını alır. Madde aynı zamanda görünür evrende özelleşmenin nedenlerinden birisidir. Maddeye “unsur” adı verilmesinin nedeni ise bileşiği oluştururken işe ondan başlanmasıdır.⁹ Son dönem Sadrâ yorumcularından Mutahharî (ö. 1981) ise maddeyi “bir şeyin istidadını taşıyan” ve “sûretin mahalli” anlamlarında tanımlar. Bu nedenle madde, sûrete bürünür ve sûret onda taayyün eder.¹⁰

Sadrâ'ya göre unsur, kuvve halde bileşiği kendisinde bulundurur. O, unsur hakkında yedili bir tasnif sunar: Birincisi unsur tektir ve değişmeden bileşiğe katılır. Kimyasal tepkimelere maruz kalmadan yalnız anlamda bir bütünün parçası olan unsurlar böyledir. İkincisi tek bir elementin bir cismi oluşturmasını ifade eder. Bu manada unsur, mum örneğinde olduğu gibi, fiziksel ve kimyasal süreçlere tâbi olunca değişir. Yine döllenmiş yumurta buna örnek olarak verilir.¹¹ Üçüncüsü unsurun bileşiğin bir ortağı olarak nitelik ve durumlarının değişmesidir. Bunun için renklerin karıştırılmasıyla oluşan nitelik farklılaşmaları örnek verilebilir. Dördüncüsü unsurun bileşik içerisinde cevherinin değişerek dönüşüm geçirmesidir. Buradaki değişim ve dönüşüm daha çok niceliksel; ahşabın yontularak belirli bir form kazanması ve yatak haline dönüşmesi buna örnektir. Beşincisinde unsur artım yoluyla değişime uğrar. Örneğin döllenmiş yumurta parçalanarak çoğalır. Bu aslında niteliksel ve sûrî bir değişim olup hedef ise türün gayesine ulaşmasıdır. Öyleyse değişimin her bir aşaması bu gaye için gerçekleşir. Altıncısında bugünkü bilgilerimize göre karışımın kimyasal mı yoksa fiziksel mi olduğu belirli değildir. Ama kanaatimize altıncı şık kimyasal değişime tâbi olanları içine alır ve bunun için macun örneğinin verilmesi uygun değildir. Macunun yedinci kısma örnek olarak verilmesi daha uygundur. Yedincisinde unsurlar ortaklıkla beraber değişip dönüşmezler; taşların ev yaparken oluşturdukları ortaklık gibi.¹²

Unsur konusunu biraz daha açmak gerekirse şöyle diyebiliriz: Bir unsur birçok şeyi ürün verebilir. Örneğin üzüm suyu pekmez, şarap ve sirkeye dönüşebilir. Üzüm suyunu diğer pekmez, içki ve sirke çeşitlerine göre özelleştiren onun unsurudur. Bu örnekte görüldüğü üzere unsur öncelik ve sonralığa tâbi bir biçimde bileşikler üretilir ve geri döndürülemez süreçler oluşturur. Buna göre bir şey bütünüyle başka iki şeyden meydana gelirse meydana gelen şey kendisini meydana getirenleri aynıyla oluşturamaz. Örneğin insan bütünüyle beden ve nefisten meydana gelir ancak insanın sadece nefsi veya bedeni meydana getirdiği söylenemez. Keza genç çocuktan oluşur ancak gencin çocuğu oluşturması söz konusu değildir. Diğer bir örnek şudur: Yatak ahşaptan oluşur ancak ahşap yataktan oluşmaz. Siyah ile beyaz karışıp farklı gri tonları oluştursa da bu ikisi karşıttır. Sadrâ unsurların birbirine dönüşebildiğini ileri sürer. Dolayısıyla türün fertleri arasında maddeleri yönünden üstünlük yoktur. Görülen o ki unsurlar döngüsel bir çevrim içerisinde varlıklarını sürdürürler.¹³ Modern fizik bilgisine göre söylemek gerekirse bütün elementler tek bir atomdan oluşsa da protonlar seviyesinde gerçekleşen sayısal çoğalıp azalmalar veya elektron sayısındaki artıp eksilmeler elementleri farklılaştırır. Doğal şartlarda elementler

⁹ Molla Sadrâ, *Şerhu ve ta'likatü Sadri'l-müte'ellihîn ilâhiyyâti's-şifâ'*, thk. Necefkulu Habibi Bunyâd-i Hikmet-i İslâmî-yi Sadrâ, Tahran, 1382, 2/1100; bk. Sadrâ, *el-Esfârü'l-erbe'a*, 2/248.

¹⁰ Murtaza Mutahharî, *Şerhü'l-manzume*, çev. Ammar Ebû Rağif, Müessesetü Ümmü'l-Kura, li't-Tahkik li'n-Neşri, Lübnan, 2009, s. 279.

¹¹ Elementlerin atomlardan oluşmaları sebebiyle veyahut da bir atomdan bile oluşsa proton ve elektron sayısındaki farklılaşmalar dolayısıyla elementleri bileşik mevcutlar olarak sayabiliriz.

¹² Sadrâ, *Şerhu's-şifâ'*, 2/1082-1083; Sadrâ, *el-Esfârü'l-erbe'a*, 2/245; Sadrâ, *Şerhu hidâye*, 2/49.

¹³ Sadrâ, *el-Esfârü'l-erbe'a*, 2/176-177; İbn Sînâ, *Metafizik*, çev. Ekrem Demirli-Ömer Türker, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul, 2014, 2/152.

birbirine dönüşmez. Ancak nükleer tepkimeler ve bunun sonucunda oluşan yüksek sıcaklık ve basınç sayesinde bu dönüşümler gerçekleşir.¹⁴

Buradan hareketle söylemek gerekirse sıcaklık ve soğukluk temelinde inşa olan fiziksel evrende cisimsel anlamda ayrışma ve çokluğun nedeni maddenin varlığıdır. Madde sûretlerin birbirinden ayrışmasını sağlayarak çokluğa neden olurken sûret ise niteliksel çoğalmaya neden olur. Çünkü sûret olmasaydı maddenin kendiliğinden farklılaşmaya neden olması söz konusu olmazdı. Şu hâlde farklılaşma değişik biçim ve özelliklere sahip sûretlerin sebep olduğu bir durumdur. Bu nedenle şeyler tanımlanırken sûret fasıl olarak madde ise cins olarak alınmaktadır.¹⁵ Cisim ve heyûlâ mücerret -bi şartı lâ şey- olarak alınırsa mevcut veya madde olarak değerlendirilir. Eğer mutlak -lâ bi şartı şey- olarak alınırsa araz veya cins olarak hükme bağlanır. Eğer bir şey olması şartıyla -bi şartı şey- ele alınırsa sınıf veya tür olarak kabul edilir.¹⁶

Çokluğun ve farklılaşmanın nedeni üzerinde biraz daha durmak gerekirse madde sûreti kabul etme anlamında cisimlerin nedenlerinden birisidir. Ross'un da ifade ettiği gibi madde cisimlerin çoğalmasının ve bireyselleşmesinin nedenidir.¹⁷ Anlaşılan madde üç boyut sahibi cisimsel, miktarî ve hacimsel bölünmenin ve ayrışmanın nedeni iken şeylerin mâhiyetlerini oluşturması ve böylece farklılaşmaya neden olması açısından sûret etkindir. Bununla birlikte şöyle bir güçlükten bahsedilebilir: Eğer madde ayrışma ve farklılaşmanın nedeni olarak gösterilirse denilebilir ki o; cismin müphem, bilkuvve ve kabul edici kutbudur. Yani o, şeyleri bilfiil bir şey kılmaz. O, bütün sûretlere karşı eşit mesafededir. Sûret cevabı da tatmin edici değildir. Çünkü maddeye bulaşmamış sûretler birbirinden ayırt olunup farklılaşamazlar.

Sadrâ yukarıdaki güçlüğü madde-sûret bitişmesinin gerçek bir bitişme olduğunu söyleyerek aşmaya çalışır. Ayrıca ayrıık mevcut anlamında sûret hem bilfiildir hem de bilfiil kılıcıdır, oysaki güçlükte böyle alınmamış nitelik ve araz anlamında alınmıştır. Yine madde ve sûret cismi oluştursa da onları bitıştiren ve bahsedilen şeylere varlıklarını veren fâilin unutulmaması gerekir. Başka bir ifadeyle Sadrâ'ya göre varlığın birliği fikri bütün düşüncelerin kendisine uyması gereken temel fikirdir. Dolayısıyla madde veya sûret bir olan varlığın iki yön, hal, durum ve tecellisi gibidir. Tabi ki varlığın birliği mertebeli bir biçimde ve teşkik kaidesi içerisinde zuhur eder. Bu anlamda sudûru kabul eden Sadrâ cismi nefsin, nefsi ise aklın sudûrunun ayrıık ve kopuk bir ürünü olarak kabul etmez. Aksine cisim soyut âlemin bir gölgesi, zuhuru ve yansımadır. Dış gerçekliği oluşturan bir gerçeklik olarak ise varlığın zayıf, güçsüz, noksan ve mümkün bir biçimidir. Şu hâlde madde, varlığı zayıf olan hatta kendi başına mevcut olamayan varlığın bilkuvve halini temsil eder.¹⁸

Tekrarlamak pahasına ifade etmek gerekir ki madde, sûretle birleşmesi sonucunda üç boyutlu bir şeyi ürün vermektedir. Bununla birlikte bütün miktar ve uzamlar kendisi olduğuna göre aslında onun bilfiil herhangi bir şey olduğu söylenemez. Çünkü o, herhangi bir şey olsaydı her şeye dönüşmezdi. Her ne kadar bir şeyin maddesi olması açısından madde konumunu korumaya çalışsa da onun sürekli yenilenme eğiliminde olduğu söylenebilir. Bu açıdan o mufârik varlıklara benzer.¹⁹

¹⁴ <https://bilimgenc.tubitak.gov.tr/makale/gunes-enerjisinin-kaynagi-nedir> (Erişim 07.03.2022)

¹⁵ Sadrâ, *el-Esfârü'l-erbe'a*, 2/57.

¹⁶ Molla Sadrâ, *Ecvibetü'l-mesâ'il, Mecmû'a-yi resâ'il-i felsefî-yi Sadrü'l-müte'ellihîn*, Bunyâd-i Hikmet-i İslâmî-yi Sadrâ, Tahran, 1389, 1/291.

¹⁷ David Ross, *Aristoteles*, çev. Ahmet Arslan, Kabalıcı Yayıncılık, İstanbul, 2017, s. 266.

¹⁸ Sadrâ, *Ecvibetü'l-mesâ'il*, 1/270.

¹⁹ Molla Sadrâ, *eş-Şevâhidü'r-rubûbiyye fi'l-menâhici's-sülûkiyye*, thk. Celâleddin Aştıyânî, Müessesetü Bustân-ı Kitap, Kum, 1392, s. 116.

Diğer taraftan madde bütün sûretleri kabul ettiğinden dolayı bütün evreni oluşturan münbasit varlığa (yaygın varlığa) benzer. Ancak bu durum maddenin madde olması yönünden değil bilfiil bir cisim olması itibariyledir.²⁰ Ayrıca iki illet bir madde üzerinde tesir sahibi olabilir ve bu yönden bu iki illet birbirinden ayrılamaz. Lakin burada illetler ma'lûle ayrı ayrı varlık vermek durumunda değildir. Nasıl kabul edilirse edilsin nihayetinde varlık veren mufârik ilke sûrettir. Şu hâlde ayrıık sûret bileşiğin varlık nedeni iken şekil ve biçimi temsil eden sûret ise cismin müştareğidir.²¹

Sadrâ'ya göre bir şeyin maddesi onun müphem unsuru, imkânını taşıyan ve onun istidadını temsil edendir. Çünkü özdeşliği cihetiyle madde bilfiil olmaya sahip olsaydı bu durumda onun da madde ve sûretten oluşması ve böylece teselsülün gerçekleşmesi gerekirdi. Şu hâlde madde, kuvve olması yönünden eksiklik ve kusurun menşeidir. Ahşabın maddesi ahşaplığın imkânının kendisinde bulunduğu şeyle onun maddesidir. Ahşaplık kuvvesinde fiili olmaklık ciheti yoktur aksi durumda o, her şeyin kuvvesi olur ve böylece her şeye dönüşürdü. Bu sebeple bir sûret ancak bir şeyin sûreti olur.²² Madde kuvveden fiile çıktıkça onun sonsuzca imkânları olur. Maddenin değişmesi ve kâim oluşunun ilkesi sûret yani tabiattır. Çünkü tabiatın zâtı sabit olmayıp bizâtihi hadis ve yenilenendir.²³

Denilebilir ki Sadrâ cisimlerin kendi içerisinde somut ve soyut oluş derecesine bağlı olarak farklılaştığını düşünür. Bu durum madde-sûret zincirinin salt ve tam sûrete ulaşmaya kadar uzatılmasıyla da uyumludur. Yani madde olmaklık her varlık mertebesinde o varlık mertebesinin niteliklerine göre bulunur. Bu açıdan ruhun latif âleme uygun bir bedeni, ölüm sonrasında ise tecrübesi mümkün olan daha latif bir bedeni vardır.²⁴ Buna göre nefislerin bizzat ve aracısız olarak yönettiği beden, oldukça latif ve neredeyse soyut bir varlık derecesine sahiptir. Nefis bunun aracılığıyla kesif bedeni idare eder. Sadrâ'nın uhrevî bedenler anlayışı nefsin yarattığı olan oldukça saydam bedenlerdir yoksa kabul edici olmalarının birer ürünü değildirler. Uhrevî bedenler gölgenin gölge sahibini takip etmesi gibi nefislerini takip ederler.²⁵

Bu âlem gölgeyle simgelenir ve ışığa nazaran gölge bir tür eksiklik ve kötülük içerir. Keza İslâm filozofları bir anlamda maddeyi kötülüğün kaynağı olarak kabul ederler. Bilindiği üzere sudûr uzaklaşma ve bir tür eksilmeye neden olmaktadır. Buna göre akıllar Zorunlu Varlık'tan, nefisler akıllardan, cisimler nefislerden ve heyûlâ da hepsinden daha noksan ve kusurludur. Yani varlığın teşkik niteliği gereği gücü, şiddeti ve kemali eksildikçe maddi boyuta yani yokluğa doğru yaklaşır ve gittikçe kötüleşir.²⁶ Buna göre emir âleminde kötülüğün bulunması mümkün olmayıp o sadece oluş ve bozulmuş âleminde gerçekleşir. Öte taraftan mevcut olan her şeyin iyiliği kötülüğünden fazladır. Bu da maddi mevcutların ikincil yetkinliklerini elde edememeleri anlamına gelir. İkinci yetkinlikler şeylerin zâtlarının muktezasıdır. Oysaki varlıkları ve zâtları açısından her şey iyidir.²⁷

²⁰ Molla Sadrâ, *İkâzû'n-nâimîn*, thk. Muhammed Hansârî Bunyâd-i Hikmet-i İslâmî-yi Sadrâ, Tahran, 1384, s. 103.

²¹ Sadrâ, *Şerhu's-şifâ*, 2/999.

²² Sadrâ, *eş-Şevâhidü'r-rubûbiyye fi'l-menâhici's-sülûkiyye*, s. 196-198.

²³ Sadrâ, *eş-Şevâhidü'r-rubûbiyye fi'l-menâhici's-sülûkiyye*, s. 260. Sadrâ'nın öğrencisi Feyzi Kâşânî'ye göre madde müphem ve kapalılığı sembolize eder. Bunun anlamı onun sûrete bürünen ve onu taşıyan olmasıdır. Bu özelliğiyle madde bütün eşyayı kabul eder. Ancak onun bir anda ve bir halde bütün sûretleri kabul etmesi mümkün değildir. Madde tedrici olarak sûretleri taşır. Bk. Molla Muhsin Feyzi Kâşânî, *Usûlü'l-ma'ârif*, thk. Celâleddin Aştîyânî Merkez-i İntişârât-ı Defter-i Tebliğât-ı İslâmî, Kum, 1375, s. 59.

²⁴ Molla Sadrâ, *el-Hikmetü'l-arşîyye*, İntişârât-ı Mevlâ, Tahran, 1391, s. 209-210; Seyyid Hüseyin Nasr, "Molla Sadrâ," *İslam Düşüncesi Tarihi*, ed. Mian Muhammed Şerif, İnsan Yayınları, İstanbul, 2014, 2/200.

²⁵ Sadrâ, *el-Esfârü'l-erbe'a*, 9/389-390.

²⁶ Sadrâ, *el-Esfârü'l-erbe'a*, 7/106-107.

²⁷ Molla Sadrâ, *Kazâ' ve'l-kader, Mecmû'a-yi resâ'il-i felsefî-yi Sadrü'l-müte'ellihîn* Bunyâd-i Hikmet-i İslâmî-yi Sadrâ, Tahran, 1389, 2/380.

Var olan her şey var olması açısından iyi olduğuna göre kötülük varlığın değil şeylerin mâhiyetlerinin bir ürünüdür. Öyleyse mâhiyetler imkân ve kuvveyi temsil ederler. Kötülük bir tür yokluk olduğuna göre onun gerçek varlığından bahsedemeyiz. Yani kötülük iyiliğin olmaması durumudur. Mevcutların ortaya çıkması salt ve yalın varlık olarak meydana gelmelerine engeldir. Çünkü bu durum âlem olmanın birinci şartıdır. Şu hâlde maddi evren her ne kadar az kötülüğe neden olsa da aslında genel ve çok iyiliğe aracılık etmektedir. Bu yönüyle madde gölgeye benzer ve gölgede huzur ve istirahat vardır.²⁸

Hâsılı felsefi olarak maddenin künhüne ermek ve zâtını bilmek mümkün olmasa da²⁹ onun kuvve, imkân, istidat ve kabul edicilik niteliklerine sahip olduğu genel olarak kabul edilir. Madde ancak sûret ile bilfiil mevcut olabilir ve dolayısıyla cevher olması itibarıyla her cismi taşır. Varlığı yönünden ise madde varlığın birliğinin bir parçası, aklın ve nefsin bir neticesidir. Varlığın birliği ilkesi açısından madde varlığın somut, katı ve kristalleşmiş haline tekabül eder. Ayrıca Meşşâî literatürde her bir varlık mertebesi diğerinin maddesi, sonraki varlık mertebesi ise öncekinin sûreti hükmündedir.

SÛRÎ NEDEN

Sûret kelimesi sözlükte “biçim, şekil, örnek ve benzer” anlamlarına gelir. Felsefede ise bir şeyi bilfiil o şey yapan, öz ve mâhiyet anlamlarında kullanılır. Sûret, bir tür yetkinlik olması açısından ilk, şeyin kendisine varmaya çalıştığı gaye olması açısından son ve tamamdır. Hâsılı sûret şeyin tanımını oluşturan nedendir.³⁰ Türün sûretleri ise varlığın özel bir a'yındır.³¹

Sûret maddeyi bilfiil kılarak şeyin varlığına dâhil olur ve böylece şeyin bir parçası konumuna oturur. Meşşâî felsefede sûret; türün kurucu unsurlarına, türün bizzat kendisine, şekil ve biçimine, toplamın heyetine, koruyucu düzene, her türlü yapısal özelliğe ve maddeden ayrıık mevcutlara ad olarak verilir.³² İbn Sînâ sûretin bilfiil olmağı karşılması açısından üç anlamını öne çıkartır: Birincisi ayrıık akledilirler ve nefistir. İkincisi maddenin kendisiyle kâim olduğu hakikattir. Üçüncüsü ise türün ya da bileşimin kendisiyle kâim olduğu hakikattir.³³

Sadrâ, İbn Sînâ'nın *eş-Şifâ*'sının *İlâhiyat* bölümüne yazdığı şerhte sûretle ilgili olarak altılı bir tasnif yapar: Birinci olarak sûret ayrıık cevherlere karşılık gelir. İkincisi her heyet sûrettir. Üçüncüsü sûret kabul edici maddeyle birleşerek onu bilfiil kılan şeydir. Dördüncüsü şeylerin yetkinliği yani kendisine doğru ilerlediği gaye anlamındadır. Beşincisi sanat ürünü her şey sûrettir. Altıncısı bir şeyin tür, cins ve faslı sûrettir. Sûretin ortak anlamı ise maddeyi bilfiil kılmasıdır.³⁴

Sûretin bilfiil olmağı ya anlamda ya vücûdda veya da hakikatte olur. Anlamda olması tür, cins ve faslı sonuç verir. Bu üçü tanım, tanım ise mâhiyeti ele verir.³⁵ Sadrâ'ya göre dış dünyada gerçekliğe kavuşan bir şey, mücerret sûreti yani son faslı meydana geldiği için vücûd ve hakikat kazanmıştır. Bu şey

²⁸ Sadrâ, *el-Esfârü'l-erbe'a*, 2/374-375; Sadrâ, *Şerhu hidâye*, 2/68.

²⁹ Modern fizikteki madde araştırmaları insanoğlunun hâlâ yolun başında olduğunu gösterir. Teorik fizik açısından onlarca teori masadadır. Bu durum maddenin ne kadar zor bir mesele olduğunu göstermektedir. Yakın zamanda maddenin sırrının çözülmesi olası görünmemektedir. bk. Ahmet Yüksel Özemre, “Modern Fizikte Madde”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara, 2003, c. 27, s. 305.

³⁰ Mahmut Kaya, “Sudûr”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara, 2009, c. 37, s. 467-468.

³¹ Sadrâ, *eş-Şevâhidü'r-rubûbiyye*, s. 197.

³² Aristoteles, *Metafizik*, çev. Ahmet Arslan, Sosyal Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2014, s. 236-237/ 1013a, 25-35; Muhittin Macit, “Meşşâî Gelenekte Neden-sellik”, *İslami İlimler Dergisi*, 2012, c. 7, sayı: 2, s. 40-41.

³³ Muhammet Fatih Kılıç, *İbn Sînâ'nın Sebeplik Teorisi*, Elis Yayınları, İstanbul, 2021, s. 46.

³⁴ Sadrâ, *Şerhu eş-şifâ*, 2/92.

³⁵ Sadrâ, *eş-Şevâhidü'r-rubûbiyye*, 1/453.

veya bu şeyin varlığının kurucusu olanlar sûret için hâsıl olurlar; dolayısıyla bunlar türün ayrımı için gereklidirler. Öyleyse sûret kendi tanımı açısından maddeye ihtiyaç duymaz ancak dış dünyada var olabilmek, yetkinlik ve bağımsızlık kazanabilmek için ona muhtaçtır. Sûret başlangıçta kusur ve eksilik içerisindedir. Örneğin insanda düşünme faslının gelişebilmesi için onun öncelikle hayvanlık aşamasında bulunması gerekir.³⁶ Bu durum bir meyvenin gelişip olgunlaşınca kadar ağaca ihtiyaç duymasına, olgunlaştıktan sonra ise ona ihtiyacının kalmamasına benzetilebilir.

Sadrâ'ya göre sûret, basitlerde tabiatın kendisidir. Yani türsel sûretler ile şeyin özel varlığı aynıdır.³⁷ Şöyle ki, hakikat ve varlık açısından sûret bilkuvve bir şeye ya bitişir ya da bitişmez. Bitişmezse bu, maddesiz ayrık bir cevherdir. Bu açıdan akıllar ayrık sûretlerdir ve Zorunlu Varlık sûretlerin sûretidir. Eğer bitişirse bu ya sanatla olur ya da sanatsız. Sanatsız olursa ya mutlaktır ya da değildir. Mutlak olursa hem basit hem birleşik hem heyet hem de fiil anlamında gerçekleşir. Mutlak değilse kemale ulaşması için gerekli olgunluk ya başlangıçta elde edilir ya da başlangıçta elde edilmez. Birincisi “bileşiğin sûrî illeti” anlamında, yani onun mâhiyetinin kıvamında bulunan anlamındadır. Böylece birleşik tam olarak bilfiil olur. Bu açıdan o başka bir şeye ve gayeye götürücü değildir. İkincisi ise başkaca kemalleri sağlayıcı olan anlamındadır. Bu yönden o, gayenin şeyin vücudundan önce olmasının sebebidir. Başka bir ifade ile birincisi maddenin kendisi ile bilfiil olduğu sûrettir, ikincisi ise maddenin kendisi ile yetkinleştiği şey anlamında sûrettir.³⁸ Bilfiil sûret anlamında mevcut cevherler maddeye muhtaç olmadıkları gibi bilakis cismanî cevherler onlara ihtiyaç duyarlar. Çünkü İlk İlke ve soyut varlıklar âlemi meydana getiren esas ilkelerdir.³⁹

Sadrâ cismnin maddesinin bilinemeyeceğini ve aslında bilinen şeyin sûret olduğunu ifade eder. Örneğin dağın bilgisi dağlık sûretinin zihin tarafından elde edilmesiyle (irtisam) mümkündür. Zihin dış dünyadaki mevcutları ancak mâhiyet sahibi birer cevher olarak anlayabilir. Öyleyse dış dünyadaki cevherler; aklî sûretlerin ve özlerinin bizâtihi anlamlarıdır. Bu anlamda sûretlere mâhiyet denir ve bunlar ışığa benzer, tıpkı ışığın görmeye vesile olması gibi sûretler de bilgiye aracı olur. Sûretler aklın ışığını temsil eder ve bu anlamda sadece dış dünyanın algısı sûretlerin oluşması için yeterli değildir tam aksine aklın ışığına da ihtiyaç vardır.⁴⁰ Hâsılı bir şey maddesiyle ontolojik ilişki bağlamında -ki bu bir bakıma sûretin mutlak olarak ele alınmasıdır- sûret olarak isimlendirilir; maddeyle ontolojik ilişkiden uzak “her ne ise o” olması bağlamında -ki bu onun mücerret olarak ele alınmasıdır- mâhiyet olarak adlandırılır.⁴¹

Ontolojik ilişkisi bağlamında sûret, oluş ve bozuluş âleminde gerçekleşen mevcutların kevnî vücûdlarına yöneldikleri şeylerdir. Çünkü kevnî varoluş, birlik ihtiva eden bir iş olarak tabîi ve zâtî birlik içerisindedir. Bu, gaye illet açısından böyledir. Başlangıç açısından ise herhangi bir türün birleşik vücûdu neden ve şartları ile varlık bulunca, başka bir illete ihtiyaç duymaksızın yakın maddî illetin varlığını da gerektirir. Şu hâlde başlangıçta fâilin madde ve sûreti birleştirmesiyle tam illet ve varlık devreye girmektedir. Birleşik olan ma'lûl, birleşik olması yönünden bilaraz mevcuttur. Bilaraz ma'lûlün, bilaraz illet ile beraber olması caizdir. Sadrâ'ya göre bu, İbn Sînâcî anlamında ‘hikmet-i meşrikiyye’ dendir.⁴²

³⁶ Sadrâ, *el-Esfârü'l-erbe'a*, 2/199.

³⁷ Sadrâ, *eş-Şevâhidü'r-rubûbiyye fi'l-menâhici's-sülûkiyye*, s. 197.

³⁸ Sadrâ, *Şerhu's-şifâ*, 2/1101-1102, 1141.

³⁹ Sebzevarî'nin *Esfâr'a* yazdığı dipnotlarda bunların ilmi şeyler olduğunu söyler. Sebzevarî, “Akıl, akleden ve ma'kûl ise birdir” der. Bk. *el-Esfârü'l-erbe'a*, 2/470.

⁴⁰ İbrahim Kalın, *Varlık ve İdrak -Molla Sadrâ'nın Bilgi Tasavvuru-* çev. Nurullah Koltaş, Klasik Yayınları, İstanbul, 2013, s. 128-129.

⁴¹ Salih Aydın, *Molla Sadrâ'da Mahiyet Felsefesi*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2018, s. 128-129.

⁴² Sadrâ, *el-Esfârü'l-erbe'a*, 2/199-200.

Sadrâ'nın öğrencisi Feyzi Kâşânî'ye göre şeyin hakikatini oluşturan neden sûrettir. Maddeye duyulan ihtiyaç sûretin özelleşmesi ve buna bağlı arazların ortaya çıkması açısından. Şahsiyet ve onu oluşturan şey, şeyin heyetini oluşturan sûretidir. Buna göre her şey sûreti ile kendisidir.⁴³

Son olarak sûrî nedeni fâil ve gaye neden yönünden kısaca değerlendirmek istiyoruz. Buna göre sûret, fail olması yönünden maddeyi ortaya çıkartır. Sûretin gaye illet olması ise cismin kendisine doğru ilerlediği amaç yönündendir. Bu yönden sûret cismin yetkinlik sebebidir. Bununla birlikte bazen herhangi bir sûret başka bir cismin maddesi olabilir.⁴⁴

Sûrî illet, cismin bir parçası ve onun bilfiil kılıcı unsurudur. Sûret cismin mâhiyetini oluşturan ve onu tamamlayan nedenidir. Bileşimin bir parçası olması açısından sûret nitelik ve biçim iken ayrık olması açısından sûret maddeden uzaktır.

MADDÎ VE SÛRÎ NEDEN İLİŞKİSİ

Cisimlerin madde ve sûretten oluştuğunu tecrübe edebiliriz. Şöyle ki cisimler madde olmaları yönünden bir iken sûretleri yönünden ise farklılaşmaktadır. Yine nesnelere değişim, dönüşüm ve başkalaşım ile yeni şeyler oluşturmaları bu yargımızı güçlendirmektedir. Modern fizik ise bunun atom ve elementler yoluyla gerçekleştiğini söylemektedir. Bugün madde araştırmaları atom altı parçacıklar seviyesinde yapılmaktadır. Atom altı parçacıkların çok olması birlik fikrine aykırı bir durum olarak gözükmemektedir. Bu noktada bütün atom altı parçacıkları protonun içerisinde yer alan çoklar olarak değerlendirilebiliriz. Şu hâlde maddi anlamda yalın ve tam bir basitliğe ulaşmamız mümkün gözükmemektedir. Dolayısıyla zihin basit ve bölünmeyen ilkeyi maddenin dışında araştırmalıdır. Filozoflara göre bu ilke salt varlık olan fâildir.

Sadrâ'ya göre metafizikçi filozoflar ontolojik birer öge olarak görev yapan madde ve sûretin, fâil ilke tarafından birleştirildiğini ve kendilerine varlığın onun tarafından verildiğini savunmaktadırlar. Madde ve sûretin birbirine karşı duydukları ontolojik muhtaçlık da bunun bir göstergesidir. Buna göre maddenin sûrete ihtiyacı bilfiil hale geçmek yönünde iken sûretin maddeye ihtiyacı ikincil yetkinliklerini gerçekleştirebilmek yönündedir. Öyleyse maddenin sûrete izafeti eksik olanın tam olana nispeti gibidir.⁴⁵

Sûreti kabul eden madde, maddeyi bilfiil kılan sûret birbirilerini farklı açılardan kâim kılarlar. Örneğin direklerle ve yapı elemanlarıyla oluşturulan sûret çatıyı teşkil eder ve kâim kılar. Yoksa tek başına bir unsur çatıyı oluşturuyor ve ayakta tutuyor değildir. Geminin herhangi bir ahşap malzemesi sûretinin oluşmasına katkı yapsa da gemiyi gemi yapan sûretidir.⁴⁶ Bununla birlikte sûret tek başına ve mutlak olarak fâil illet olamaz. Çünkü sûret eksik illetlerden birisidir. Şöyle ki sûret cismi oluşturabilmek için maddeye muhtaçtır. Eğer cisim veya cüzlerinden birisi tam neden olsaydı varlık bahşetmekte yeterli olurdu. Oysaki cismin kendisi eksik illetlerden madde ve sûrete muhtaçtır. Fâil, eksik illetleri kullanarak veya onları destekleyip kâim kılarak bağıl ve görece durumlarını zorunluluğa çıkartır. Öyleyse madde ve sûret fâil için birer vasıta.⁴⁷

⁴³ Kâşânî, *Usûlü'l-ma'ârif*, s. 58.

⁴⁴ Sadrâ, *el-Esfârü'l-erbe'a*, 5/315.

⁴⁵ Molla Sadrâ, *Hudûsü'l-âlem*, thk. Hüseyin Museviyân, Bunyâd-i Hikmet-i İslâmi-yi Sadrâ, Tahran, 1378, s. 31.

⁴⁶ Sadrâ, *Şerhu'ş-şifâ*, 2/1000.

⁴⁷ Sadrâ, *el-Esfârü'l-erba'a*, 2/227.

Fâil tarafından kullanılan sûret konuya nispetle araz iken maddeye nispetle cevherdir. Öyleyse sûret maddenin sûrî illeti değildir çünkü onun bir parçası olması söz konusu değildir. Aksine sûret onu bilfiil kılması açısından maddenin fâil illetidir. Sûret, ayırık bir mevcut ise kâim olabilmek için maddeye ihtiyaç duymadığı gibi başkasını idame etmede aracı da olabilir. Örneğin faal akıl sûretler bahşederek mevcutları kâim kılar. Sûret varlık yönünden maddeden öncedir. Kabul edici bir niteliğe sahip olan madde birleşikte illet olunca sûretin değil bileşiğin maddi illeti olur. Şu hâlde varlık yönünden sûret önceken zaman yönünden madde öncedir.⁴⁸

Meşşâî felsefede madde ve sûret birleşmesi duyulur mevcutları netice vermekte ve bu mevcutlar bir yerden başlayarak bir gayeye doğru var olmaktadır. Ancak bu noktada iki tarafa sahip bir karışıklık meydana gelmektedir: Ya bir taraftan madde hiç değişmemekte ve sûretler madde üzerinden değişerek yetkin olan son hallerine kavuşuncaya kadar yenilenmektedir. Ya da türsel formlar değişmemekte maddelerinin başka madde olması nedeniyle değişim gerçekleşmektedir.

Meşşâî kabule göre değişim boyunca hareket eden şey madde, değişim hareketinin kendisine doğru olduğu şey de sûrettir.⁴⁹ Meşşâîlikte varoluş kuvveden fiile doğru gerçekleşen bir hareket olarak ele alınmıştır ki bu, varoluşun aktif ve pasif iki kutbunun olması gerektiği anlamına gelir. Buna göre bir şeyin sûreti aktif, maddesi ise pasif kutuptur. Pasifin aktifle ilişkisi aynı zamanda bir tür ihtiyaç ilişkisidir. Şu hâlde her maddi şey kendisini aktif hale getirmesi için sûrete şevk ve arzu duymaktadır. Tabiatla cinsler arasındaki ilgi de bu türden bir ilgidir.⁵⁰ Sadrâ, felsefi tavrı gereği bu meseleye özel ilgi duyar. O, konuyu *Esfâr*'da varlık mâhiyet ayrımı üzerinden inceler. Buna göre varlık sûret ile; madde ise mâhiyet ile karşılanabilir. Çünkü mâhiyetler varlığı kabul eden kaplara veya aynada oluşan yansımalara benzetilebilir. O, şöyle bir kıyas formu üzerinden meseleyi ortaya koymaya çalışır:

Birinci öncül: Sûret istenip ve âşık olunandır.

İkinci öncül: Bütün maddi şeylerin gayesi sûrettir.

Öyleyse bütün maddi şeyler istenç ve aşk içerisindedir. Yani maddi varlıkların bütün gayesi sûreti elde edip onu korumak yönündedir. Arzunun oluşabilmesi için asgari varlık temininin sağlanmış olması ve bunun yanında mevcudun yetkinliklerine kavuşmamış olması gerekir. Çünkü mutlak yokluğun ve hiçbir şekilde bilinemez olanın arzu edilmesi mümkün değildir. Var olanın istenmesi ve hâsıl olanın tekrar tahsili saçmadır. Şu hâlde şeyleri meydana getiren maddenin sûretle birleşmeye meyil ve arzu duymaktadır.

Varlığın hâsıl olması için madde ile sûretin birleşmesi gerektiğine göre sadece maddenin değil sûretin de maddeye yöneldiği söylenmelidir. Öyleyse madde ve sûret varlığın gerekleri olarak tanımlanabilir. Bunlardan madde zâtı ve hüviyeti zayıf olduğundan kendini idraki ve kemâle yönelik şuuru da zayıftır. Ancak her halükârda bilkuvve olanın var olma yönünde bir meyle sahip olduğu söylenmelidir. Buna göre her bilkuvve olan bilfiil olmak, her eksik olan tamam olmak ve her zayıf olan güçlenmek ister. Yani şevk duyan, ontolojik bazı yeterliliklere sahip olmasa da sahip olamadıklarını elde etmek ister. Başka bir ifadeyle maddenin herhangi bir belirleyicilik içerisinde olmaksızın kendisini bilfiil kılacak herhangi bir sûrete meyilli olması yanında türlerin ve sûretlerin de kendi varlıklarını devam

⁴⁸ Sadrâ, *el-Esfârü'l-erba'a*, 2/267; Muhammed Kâzım Mustafavî, *el-Hikmetü'l-müte'âliye*, Mektebetü'l-'Alâmi'l-İslâmi, Kum, 1377, s. 235.

⁴⁹ Yalın, *İbn Rüşd ve Sühreverdî'de Töz Kavramının Karşılaştırılması İncelemesi*, s. 127.

⁵⁰ Bolay, *Aristo Metafizigi ile Gazzâlî Metafiziginin Karşılaştırılması*, s. 47.

ettirme yönünde meyil sahibi oldukları görülebilir. Hâsılı yetkinlik hareketini türsel bir hareket olarak, maddeyi ise sürekli yeni bir sûretle yenilenen olarak değerlendirebiliriz.⁵¹

Daha önce ifade edildiği üzere Sadrâ'ya göre madde ile sûret arasındaki ilgi birleşme esasınca gerçekleşir ve bu iki cevher birleşerek yeni bir cevher olan cismi ürün verir. Eğer böyle olmasaydı ilk cismin meydana gelmesi veya görünür eşyanın izah edilmesi mümkün olmazdı. Çünkü onların birleşmesizin var olabilmeleri dış dünyada kendi başlarına var oldukları anlamına gelir ki bunun böyle olmadığı aşikârdır. Yine eğer bu ikisi birleşmeseydi bilkuvve durumlar olamayacağı gibi madde sûretin ta kendisi olurdu. Zira kuvvenin olmadığı yerde varoluş, oluş ve bozuluştan bahsedilemez. Oysaki dış dünyada bir gerçeklik olarak bu durumlar mevcuttur.⁵²

Sadrâ'nın yakın dönem takipçilerinden Tabâtabâî (ö.1981), madde ve sûret meselesinde çoğunluğun hata ederek bu ikisinin birbirine eklendiği fikrine kapıldıklarını ifade eder. Oysaki madde-sûret ilişkisi birleşme yönünde gerçekleşir. Çünkü cisimlerin akli tahlil ve analiz dışında madde ve sûretine ayırt olunamayacak şekilde birlik içerisinde oldukları görülür. Ayrıca birleşme sonunda oluşan herhangi bir mevcut bu yeni durumunun gerektiği hüküm ve gayelere tâbi olmaktadır. Buna göre bu birlik, şeye mâhiyetinin gerçekleşme fırsatını tanımakta ve böylece gerçek bir tanıma ulaşabilmektedir. Çünkü maddesi olmayan sûretlerin hakikatinden şüphe edebilmektedir.⁵³ Özetle madde ve sûret, mâhiyetin nedenleridir ve aynı zamanda eksik birer illet olduklarından şeyin mevcut olması için kendilerine varlık verecek fâile ihtiyaç duyarlar.

SONUÇ

Molla Sadrâ, felsefi anlamda âlemin “nasıl” meydana geldiğini açıklayan madde-sûret öğretisine büyük bir ilgi göstermiştir. Muhtemelen onun bu ilgisinin altında yatan temel neden, bu öğretinin bize gerçek anlamda mevcut olan birliği, görece çoklukla açıklama fırsatı tanınmasıdır. Şöyle ki, madde bilkuvve varlığıyla bilfiil varoluşa imkân sağlamakta ama öte taraftan gerçek bir çoğalmaya da neden olmamaktadır. Ayrıca sûretle birleştikten sonra ortaya çıkan cismânî varlık sahası madde olmak cihetinden tam bir birlik görüntüsüne sahip olmaktadır. Özellikle bugünkü modern fiziğin ortaya koyduğu atomcu sistem bu birliği daha net bir biçimde anlamamıza fırsat tanımaktadır.

Gelinen noktada modern fizik maddeyi karanlık ve müphem bir şey olmakla nitelemektedir. Nitekim Sadrâ da maddenin imkân ve bir tür boşluk alanı açarak sûretin kendisini göstermesini sağladığını söylemişti. Buna göre madde bilinemez, kapalı ve belirlenemez olanı temsil eder. Sûret ise bilinebilir, açık ve belirlenmiş temsil eder. Sûret maddeyle birleşerek cisimleri meydana getirir.

Görüldüğü üzere madde sûret öğretisi âlemi ve kötülük problemi gibi bazı meseleleri anlamada bize önemli bir imkân sağlamaktadır. Şöyle ki madde bilkuvve ve kabul edicidir. Bilkuvve olmaklık kötülüğün ve eksikliğin ortaya çıkış nedenidir. Aslında kötülük ortaya çıkışın, sudûrun ve âlem olmanın gerektirdiği eksik ve kusurun diğer adıdır. Yani maddi evren varlığın teşkik niteliği gereği eksilerek ve zayıflayarak var olmaktadır ki bu da bir tür kötülüktür. Yani kötülük yokluğa aittir. Filozofların “Varlıkta asla kötülük olamaz” derken kastettikleri budur.

⁵¹ Sadrâ, *el-Esfârü'l-erba'a*, 2/254-259.

⁵² Sadrâ, *eş-Şevâhidü'r-rubûbiyye fi'l-menâhici's-sülûkiyye*, s. 197.

⁵³ Muhammed Hüseyin Tabâtabâî, *Nihâyetü'l-hikme*, Müessesetü Neşri'l-İslâmî, Kum, 1434, 2/70-72.

Anlaşılan madde-sûret öğretisi sadece cisimleri izah etmek için geliştirilmiş bir teori değildir. Aksi takdirde bu teoriyle cisimlerin gaye olduğu ve kendilerini izah etmede yeterli oldukları ortaya konurdu. Eğer cisimler âlemi kendinde yeterli olarak kabul edilir ve bunun yanında fâil ve gaye nedene yer açılmazsa madde ve sûret öğretisi kısır bir izah biçimine dönüşür. Oysaki cisimler bir üst varlık çeşidi olan nefislere karşı madde, nefisler ise cisimlere göre sûret işlevi görmektedir. Yine nefisler bir üst varlık çeşidi olan akıllara karşı madde, akıllar ise nefislere göre sûret işlevi görmektedir. Sonsuza kadar gitmesi aklen muhal olan bu zincir Sûretlerin Sûretinde sona ermelidir ki o da Zorunlu Varlık'tır. Şu hâlde kuvve ve fiil öğretisini içeren madde ve sûret teorisi bir tür Tanrı spatı da içermektedir.

Sadrâ, madde sûret teorisi cevher temelli olarak vazeden Meşşâî felsefeden uzaklaşarak onu varlık temelinde okur. Buna göre cevherlerin çokluğu varlığın birliğini zedelemeyiz. Aslında cevherlerin çoğalmasında varlığın farklı derece ve mertebelerini ifade etmekten başka bir şey değildir.

KAYNAKÇA

- Aristoteles, *Metafizik*, çev. Ahmet Arslan, Sosyal Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2014.
- Aydın, Salih, *Molla Sadrâ'da Mahiyet Felsefesi*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2018.
- Bolay, Süleyman Hayri, *Aristo Metafiziği ile Gazzâlî Metafiziğinin Karşılaştırılması*, MEB Yayınları, İstanbul, 1993.
- Cürçânî, Seyyid Şerif, *Kitâbü't-Ta'rifât*, Dâru'l-Kitâbü'l-Arab, Beyrut, 1983.
- İbn Sinâ, *Metafizik*, çev. Ekrem Demirli ve Ömer Türker, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul, 2014.
- Kalın, İbrahim, *Varlık ve İdrak-Molla Sadrâ'nın Bilgi Tasavvuru-*, çev. Nurullah Koltaş, Klasik Yayınları, İstanbul, 2013.
- Karadeniz, Osman, "Heyûlâ", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara, 1998, c. 17, ss. 294-295.
- Kâşânî, Molla Muhsin Fezyi, *Usûlü'l-ma'ârif*, thk. Celâleddin Aştîyânî, Merkez-i İntişârât-ı Defter-i Tebliğat-ı İslâmî, Kum, 1375.
- Kaya, Mahmut, "Madde", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara, 2003, c. 27, ss. 302-300.
- Kaya, Mahmut, "Sudûr", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara, 2009, c. 37, ss.467-468.
- Kılıç, Muhammet Fatih, *İbn Sinâ'nın Sebeplik Teorisi*, Elis Yayınları, İstanbul, 2021.
- Macit, Muhittin, "Meşşâî Gelenekte Nedensellik", *İslami İlimler Dergisi*, 2012, c. 7, sy. 2, ss.33-58.
- Molla Sadrâ, *Ecvibetü'l-mesâ'il, Mecmû'a-yi resâ'il-i felsefi-yi Sadrü'l-müte'ellihîn*, Bunyâd-i Hikmet-i İslâmî-yi Sadrâ, Tahran, 1389.
- Molla Sadrâ, *el-Hikmetü'l-arşîyye*, İntişârât-ı Mevlâ, Tahran, 1391.
- Molla Sadrâ, *el-Hikmetü'l-müte'âliye fi esfâri'l-erba'a*, thk. Maksud Muhammedî, Bunyâd-i Hikmet-i İslâmî-yi Sadrâ, Tahran, 1380.
- Molla Sadrâ, *Hudûsü'l-âlem*, thk. Hüseyin Museviyân. Bunyâd-i Hikmet-i İslâmî-yi Sadrâ, Tahran, 1378.
- Molla Sadrâ, *İkâzü'n-nâimîn*, thk. Muhammed Hansârî, Bunyâd-i Hikmet-i İslâmî-yi Sadrâ, Tahran, 1384.
- Molla Sadrâ, *Kazâ' ve'l-kader, Mecmû'a-yi resâ'il-i felsefi-yi Sadrü'l-müte'ellihîn*, Bunyâd-i Hikmet-i İslâmî-yi Sadrâ, Tahran, 1389.
- Molla Sadrâ, *Kitâbü'l-Meşâ'ir*, çev. Ahmet Kamil Cihan-Salih Yalın-Fevzi Yiğit, Endülüs Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2021.
- Molla Sadrâ, *Şerhu hidâyetü'l-Esirîyye fi ilâhiyyât*, thk. Maksud Muhammedî, Bunyâd-i Hikmet-i İslâmî-yi Sadrâ, Tahran, 1393.
- Molla Sadrâ, *Şerhu ve ta'likatü Sadrü'l-müte'ellihîn ilâhiyyâtî's-Şifâ'*, thk. Necefkulu Habîbî, Bunyâd-i Hikmet-i İslâmî-yi Sadrâ, Tahran, 1382.
- Molla Sadrâ, *eş-Şevâhidü'r-rubûbiyye, Mecmû'a-yi resâ'il-i felsefi-yi Sadrü'l-müte'ellihîn*, Bunyâd-i Hikmet-i İslâmî-yi Sadrâ, Tahran, 1389.
- Molla Sadrâ, *eş-Şevâhidü'r-rubûbiyye fil-menâhici's-sülûkiyye*, thk. Celâleddin Aştîyânî, Müessesetü Bustân-ı Kitap, Kum, 1392.
- Mustafavî, Muhammed Kâzım, *el-Hikmetü'l-müte'âliye*, Mektebetü'l-'Alâmî'l-İslâmî, Kum, 1377.
- Mutahharî, Murtaza, *Şerhü'l-Manzume*, Çev. Ammar Ebû Rağîf, Müessesetü Ümmü'l-Kura, li't-Tahkik li'n-Neşri, Lübnan, 2009.
- Nasr, Seyyid Hüseyin, "Molla Sadrâ", *İslam Düşüncesi Tarihi*, ed. Mian Muhammed Şerif, İnsan Yayınları, İstanbul, 2014.
- Ross, David, *Aristoteles*, çev. Ahmet Arslan, Kabalcı Yayıncılık, 3. Baskı, İstanbul, 2017.
- Özemre, Ahmet Yüksel, "Modern Fizikte Madde", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara, 2003, c.27, s. 304-305.
- Tabâtabâî, Muhammed Hüseyin, *Nihâyetü'l-hikme*, Müessesetü Neşri'l-İslâmî, Kum, 1434.
- Yalın, Salih, *İbn Rüşd ve Sühreverdî'de Töz Kavramının Karşılaştırılması İncelemesi*, (Basılmamış Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi SBE., Kayseri, 2008.
- <https://bilimgenc.tubitak.gov.tr/makale/gunes-enerjisinin-kaynagi-nedir>